

Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica,
Ekonomska zbilja je crvena nit
povijesti: hrvatska historiografija
i ekonomska historija, Zagreb:
 Filozofski fakultet u Zagrebu
 Centar za komparativnohistorijske
 i interkulturalne studije FF press,
 2024, 212 str.

Ekonomska historija kao poseban segment povijesti itekako je važan dio općeg povijesnog razvoja. Manifestacije ekonomske historije kao historijske poddiscipline su brojne i višestruke, a teme i metode istraživanja raznolike. Kao *crvena nit povijesti*, ekonomska historija i njeni dometi nerijetko su uslovljeni izvornom građom, razinom institucionalne podrške kao i aktuelnim političkim trenutkom, tj. interesom i snagom ideološkog pritiska. Ona "nalazi svoje mjesto iza širokog okvira političke događajnice" (I. Šute), a u izravnom odnosu je sa društvenom historijom jer se bavi ljudima i njihovom aktivnošću, njome se "dodiruju ljudi, skupine ljudi, zajednice, gradovi, regije" (T. Raukar). Upravo o ekonomskoj historiji u okviru hrvatske historiografije, njenim ishodištima, razvoju, značaju, perspektivama, kao i *najmarkantnijim imenima* ove discipline, govori knjiga dr. Hrvoja Petrića, redovnog profesora Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i mr. Tomislava Brandolice iz Znanstvenog zavoda Fakulteta hrvatskih studija. Knjiga je proistekla iz rada dr. Petrića "Prilozi poznavanju historiografije o gospodarskoj povijesti u Hrvatskoj" (2014) koji je dopunjen i proširen novom argumentacijom i analizama i značajno se oslanja na ranije, više ili manje obuhvatne preglede ekonomske historije (M. Despot, M. Kolar Dimitrijević, J. Šidak, M.

Gross, Z. Šimončić Bobeko, M. Maticika, I. Šute, T. Brandolica i J. Mihaljevića) i ekonomske misli u Hrvatskoj (V. Stipečić, Đ. Benčić i M. Benčić Penava). Ova knjiga, kako su istakli autori, zamišljena je kao početak rasprave o položaju ekonomske historije u hrvatskoj historiografiji i pritom prati njen razvoj od konca 19. stoljeća, rad historičara, istraživača drugih i srodnih naučnih disciplina, pa i amatera, koji su se bavili njenim različitim segmentima. Ukazuje na fokusne teme, izvore saznanja i primijenjenu metodologiju, najvažnija dostignuća i rezultate pri čemu se možemo složiti s ocjenom Mire Kolar da je ova knjiga više od "pregleda, a manje od sinteze".

Knjiga je podijeljena na dva dijela. Prvi dio "Hrvatska historiografija i ekonomske historija" (7-13) pored *Uvoda* sadrži niz potpoglavlja u kojima se govori o različitim razvojnim etapama ekonomske historije u Hrvatskoj, od njenih prvih koraka do 1918. godine, individualnom doprinosu (1918-1945), njenoj postupnoj institucionalizaciji (od 1945. do kraja 1960-ih), punom zamahu od kraja 1960-ih do početka 1990-ih godina i, na kraju, ukazuje na period "usitnjenosti interesa", ali i pluralizma tema i interdisciplinarnosti u proučavanju ekonomske historije (od početka 1990-ih do danas). Autori polaze od poticajne promjene svijesti o historijskoj nauci i njenoj ulozi koncem 19. stoljeća kada se širi interes istraživača, pored i dalje dominirajuće državno-pravne povijesti, sada i na pojedine elemente kulturne, društvene i ekonomske historije. Na prijelazu dva stoljeća historičari i pravnici (Š. Ljubić, T. Smičiklas, F. Rački, I. Tkalčić, V. Klaić, F. Šišić, B. Lorković, F. Vrbanić, A. Radić,

F. Milobar, B. Bogišić, N. A. Plavšić, R. Lopašić, F. Lukas i dr) "s površine političkog zbivanja nastoje da prođu dublje u njegovu socijalno-ekonomsku podlogu". Poseban značaj u trasiranju razvoja ekonomske historije u to vrijeme imali su tzv. lokalni historičari koji rekonstruiraju funkcioniranje lokalne zajednice pri čemu ukazuju na to koliko su privredni segment i pojedini istaknuti privrednici imali utjecaja na sveukupni društveni razvoj i modernizaciju.

Dalji razvoj ekonomske historije tokom prve polovine 20. stoljeća uvodi nove teme i izvore, osjeća se snažnije povezivanje ekonomske i kulturne historije u jednu kompleksniju, društveno orijentiranu cjelinu. Veliku zaslugu u tome imali su Grga Novak koji je autor prve monografije iz ekonomske historije (*Split u svjetskom prometu*, 1921), Josip Matašević kao i časopis za povijest kulture i etnografiju Južnih Slavena *Narodna starina*. Istovremeno, značajan utjecaj imao je i razvoj ekonomske struke, konkretno časopis *Ekonomist* i Rudolf Bičanić koji je otvorio *novi horizont* studijom "Život u pasivnim krajevima. Kako živ narod" (knjiga I 1936, knjiga II 1939) elaborirajući društveni položaj seljaštva u Hrvatskoj i dijelu Bosne i Hercegovine. Pored Bičanića, autori ukazuju na originalne radove iz ekonomske historije Joze Tomaševića i Josipa Lakatoša (novac i bankarstvo na području Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine) te Rudolfa Horvata, Mije Mirkovića i Emilija Laszowskog (trgovina, zanatstvo, industrija, seljaštvo) kao začetnicama hrvatske ekonomske povijesti. Tokom Drugog svjetskog rata ekonomska historija je skoro nestala kao historiografska disciplina, a ono što je bilo

objavljeno tokom tih godina, bili su rezultati ranijih istraživanja poput višeautorske knjige *Povijest hrvatskih zemlja Bosne i Hercegovine* objavljene u Sarajevu (1942).

Značajnu promjenu donosi završetak Drugog svjetskog rata kada se izgrađuje, ne samo novi politički poredak, već oblikuje i drugačiji društveni i ekonomski sistem. Uvodi se i forsira marksistička metoda u historijsku nauku, ali kako ističu autori, opća, marksistička ideologiziranost nikad nije provedena u cijelosti, pa su historičari "u većoj ili manjoj mjeri ovladali marksističkom teorijom". Pored toga, novonastali uslovi bili su poticajni za dalji intenzivan razvoj i nužnu institucionalizaciju ekonomske historije. U tome, od velikog značaja bila je osobnost i upornost Rudolfa Bičanića i Mije Mirkovića kao i aktivnost Povijesnog društva Hrvatske i Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU). Na Pravnom fakultetu u Zagrebu, još 1946. godine, organizirana je nastava iz ekonomske historije koju je predavao Bičanić. On se bavio teorijom i metodologijom ekonomske historije, pisao i predavao o industrijskoj revoluciji, kmetstvu, manufakturama i slično, a bio je i predsjednik Sekcije za ekonomsku povijest (osnovana 1951) Povijesnog društva Hrvatske (osnovano 1947) koje je izdavalo časopis *Historijski zbornik*. Na svim ekonomskim fakultetima u Jugoslaviji 1948. godine, ujednačenim nastavnim planovima, uveden je predmet *Ekonomska historija FNRJ* koji je na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu od 1953. godine predavao Mirković. Mirković je bio autor brojnih radova iz ekonomske historije i jedan od pokretača prve serije knjiga "Građa za gospodarsku povijesti

Hrvatske" pod okriljem JAZU-a i urednik prvih 14 knjiga ove edicije. U JAZU-u je Mirkovića *naslijedio* Vladimir Stipetić koji je 1960-ih i početkom 1970-ih godina uređivao i druge serije građe poput "Priloga proučavanju ekonomike ribarstva i ribarstvenog prava", "Građe za pomorsku povijest Dubrovnika" i slično. Vrlo važno za institucionalizaciju ekonomske historije bilo je uvođenje nastave ekonomske historije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koju je predavao Igor Karaman. Ovako organizirani, "odvojeni svjetovi" profesora Bičanića, Markovića i Karamana uspostavljaju posebne, razvojne linije ekonomske historije pri čemu će tokom 1970-ih i početkom 1980-ih godina ključnu ulogu preuzeti profesor Karaman.

Posebna tematska inovacija sredinom 20. stoljeća bilo je radništvo i radnički pokret što je, s ciljem samopotvrđivanja postojećeg sistema i diseminacije vladajuće ideologije, bio sukus naučne intencije potican upravo od Komunističke partije, tj. Saveza komunista. S tim ciljem 1961. godine osnovan je Institut za historiju radničkog pokreta koji je, nakon reorganizacije koncem 1960-ih, podijeljen na tri sekcije; prva je bila usmjerena na proučavanje historije radničkog pokreta do 1918. godine, druga je promatrala ekonomske i radničke teme u međuratnom periodu, a treća sekcija se bavila NOR-om. Institut je pokrenuo i časopis *Putevi revolucije*, tj. od 1969. godine *Časopis za hrvatsku povijest*, a pored monografija objavljivao i građu šireći svoj istraživački interes, pored radništva i na druge teme, posebno seljaštvo. U Slavonskom Brodu, pomenute 1961. godine, osnovan je Centar za izučavanje radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta

(od 1962. Historijski institut Slavonije, a od 1973. Historijski institut Slavonije i Baranje) koji je pokrenuo časopis *Zbornik*.

Autori ukazuju na vrlo vrijedne priloge ekonomskoj historiji koji su objavljeni u to vrijeme iz pera J. Tadića, M. Brandta, D. Foretića R. F. Barbarića, B. Kojića, J. Basiolia, J. Luetića, S. Vekarića. M. Gross, M. Kolar Dimitrijević. Snažnije povezujući kulturnu i ekonomsku historiju, radove objavljuju M. Despot, J. A. Soldo, T. Timet, J. Adamček, Zlatko Herkov i drugi.

Period od konca 1960-ih do početka 1990-ih godina obilježen je snažnim zamahom ekonomske historije. Veliku ulogu u tome imala je Komisija za ekonomsku historiju Saveza društava historičara Jugoslavije (osnovana 1972) koja je pokrenula časopis *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* (1974). Časopis je bio zamišljen kao međurepublički forum, prostor za razmjenu stavova i mišljenja o bitnim pitanjima ekonomske historije, pa je uredništvo vodilo računa o primjernoj zastupljenosti tema i radova iz svih republika. Međutim, ocjenjuju Petrić i Branđolica, polazna ideja o zajedničkom, općem pristupu problematici ekonomske historije nije se realizirala. Publicirani radovi ukazivali su na uslovljenost autora republičkim granicama i njihovu nemoćnost nadilaženja, pri čemu je očigledno bilo jednostavnije dati uže, republičke odgovore na istraživačka pitanja. Ta *podijeljenost historiografije po republičkim granicama*, naglašavaju autori, nije nužno imala politički podtekst nego je više bila rezultat materijalno-financijskih ulaganja i kadrovskog stanja. Komisija je, iako ne potpunu, ali i tako iznimno važnu ekonomsko-povijesnu bibliografiju objavila 1978. godine.

Tokom 1970-ih godina etablira se nova generacija historičara koja ekonomskoj historiji pristupa na drugačiji način, i to pod utjecajem talijanskih historičara i tzv. francuske škole okupljene oko časopisa *Annales*. Po svom inovativnom pristupu posebno se izdvajaju T. Rakuar i M. Bertoša, a vrijedne radove iz ekonomske historije objavljuju i D. Pavličević, M. Valentić, A. Szabo, B. Stulli i J. Lučić. Filozofski fakultet u Zagrebu, postaje najvažnije središte za obrazovanje ekonomskih historičara. Značajnu ulogu u tome imao je pomenuti prof. Karaman koji je, pored angažmana na fakultetu, bio i predstojnik Instituta/Odjela za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti, a od 1978. do 1982. godine i voditelj Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zagrebu. Njegov veliki doprinos ogleda se u znatno drugačijem pristupu pri čemu je hrvatsku ekonomsku povijest promatrao u širem okviru, pratio *proces drugog trajanja* u kontekstu Jugoistočne i Srednje Europe te dijela Sredozemlja. U svoja kvantitativna istraživanja uključivao je razne statističke podatke, ilustracije te i primjenjivao komparativistički pristup. Tim istraživača okupljen oko njega otvorio je širok spektar tema, od kompleksne urbane, pa i ruralne historije, do lokalne i socijalne historije, a od sredine 1970-ih sve više se izučava saobraćaj, poduzetništvo kao veza između sindikalnog i radničkog pokreta, a objavljuju se i brojne monografije pojedinih preduzeća. Pored Karamana, autori ukazuju i na veliki značaj J. Adamčeka, I. Kampuša, D. Roksandića, Z. Šimončić Bobetka i B. Janjatovića, a posebno značajnim smatraju profiliranje Mire Kolar Dimitrijević kao vodećeg historičara ekonomske historije koja je nakon dva desetljeća u Institutu, preuzela

nastavu ekonomske povijesti na Filozofskom fakultetu.

Početakom 1990-ih godina dolazi do institucionalnog slabljenja ekonomske historije (ukidanje nastave na Ekonomskom fakultetu) i osjeća se veliki nedostatak "jakih nosećih osobnosti". Činilo se da je ekonomska historija "disciplina kojoj bježi njezina budućnost", ali iako postaje slabije vidljiva, ona nije nestala, podcrtavaju autori. Bilo je to razdoblje svojevrsne tranzicije pri čemu se tragalo za metodološkim i tematskim inovacijskim potencijalom. Sve više su se uočavala nužnost interdisciplinarnosti, primjene novih i drugačijih metodoloških pristupa, otvaranja novih istraživačkih tema pa i rekapitulacije određenih, velikih tema. Kao rezultat snažnije sprege ekonomske historije i političke ekonomije, kulturne, socijalne i ekonomske povijesti kao i kartografije i demografije nastaju novi, vrijedni radovi antike (A. Škegro, R. Matijašević, F. Milivojević, Đ. Benić, M. Benić Penava), srednjeg vijeka (T. Raukar, S. Dokoza, L. Čoralić, D. Karbić, Ž. Bartulović), ranog novog vijeka (M. Bertoša, I. Pederin, D. Božić Bužančić, N. Bajić, N. Budak, M. Koziličić, I. Erceg, N. Moačanin, N. Štefanec, B. Brgles, M. Medvjed, A. Čakardić, L. Kunčević). Pri tome, autori posebno izdvajaju opsežnu analizu i uspješnu rekapitulaciju jedne velike teme, na nov način i uz drugačiju argumentaciju, profesora Univerziteta u Sarajevu dr. Esada Kurtovića o utjecaju Dubrovnika na privredni razvoj zaleđa. Podcrtavaju da je objavljen nepregledan broj radova koji donose nove informacije o ekonomskoj historiji iz moderne i savremene povijesti (npr. radovi M. Gross, A. Szabo, J. A. Soldo, Š. Peričić, R. Kraljević, J. Defilippis,

N. Kapetanović, I. Jurić, P. Strčić, M. Manin, N. Šetić, A. Perkov, I. Lukežić, M. Jelenić, Z. Živaković Kerže, I. Mažuran, M. Ređep, S. Sršan, H. Pavić, N. Cik, D. Roksandić, M. Valentić, M. Radošević, A. Buczynski, M. Maticka, M. Kolar Dimitrijević, I. Šute, T. Šitin, G. Arčabić, I. Žabec, H. Volner, T. Anić, J. Brešković, S. Leček, J. Jareb).

U posljednjim potpoglavljima knjige riječ je o dometima realiziranih sinteza koje čine značajan odmak od dominirajuće političke historije, novom, kompleksnijem pristupu pojedinim kulturnim i ekonomskim fenomenima (I. Goldstein, D. Šokčević, V. Stipetić, N. Vekarić, J. Gelo, B. Vranješ Šoljan, M. Bertoš, S. Bertoš, I. Benyovski, M. Manin, I. Ipšić, M. Gjurašić), važnim časopisima i stručnim publikacijama. Danas, 25 časopisa u Hrvatskoj objavljuje članke iz ekonomske historije (posebno *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu, *Ekonomska i eko-historija*, *Scrinia Slavonica*, *Povijesni prilozi*, *Časopisa za suvremenu povijest* i studentski *Pro tempore*). Prethodno pomenuti časopis *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* odbacio je dodatak jugoslovenski 1991. godine i preorijentirao se na srednjeevropski i mediteranski prostor. S manje ili više poteškoća, izlazio je sve do 2006. godine.

Nakon perioda evidentnog slabljenja institucionalnog okvira i istraživačkog interesa, autori ukazuju na znakove *oporavka* ekonomske historije. Na to upućuje porast broja magistarskih i doktorskih disertacija iz ove oblasti koje čine negdje oko 13–14% ukupno obranjenih teza i koje se uglavnom odnose na modernu i savremenu historiju. Nakon višegodišnje stanke, od 2008. godine nastava ekonomske povijesti (predavači dr. H. Pe-

trić i dr. I. Šute) izvodi se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ona se odvija i na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Studijskom odjelu povijesti pri Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu te na studijama historije u Zadru, Rijeci, Puli i Osijeku kao i na ekonomskim studijama u Zagrebu, Puli i Dubrovniku. Poticajni poduhvat koji treba osigurati budući razvoj ekonomske historije bilo je osnivanje Centra za ekonomsku i socijalnu povijest kao jedinice Zavoda za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (2002) koji je surađivao sa Sekcijom za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora. Međutim, nakon umirovljenja Mire Kolar Dimitrijević Centar je prestao sa radom. Potom je osnovano Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i eko-historiju koje je do sada objavilo sedamnaest brojeva časopisa *Ekonomska i eko-historija*.

U drugom dijelu knjige *Razgovori* (113–169) predstavljeni su razgovori s istaknutim pregalnicima ekonomske historije vođeni tokom 2013. i 2014. godine; Ivanom Ercegom, Mirom Kolar, Marijanom Maticikom, Tomislavom Raukarom i Vladimirom Stipetićem o motivima i njihovim počecima bavljenja ekonomskom historijom, osnovnoj literaturi i metodama rada, značaju arhiva i izvorne građe, utjecaju institucija i pojedinaca na njihov razvojni put kao i aktuelnom stanju i perspektivi ekonomske historije. Na kraju, predočen je i *Pogovor* ovoj knjizi kao kratkom udžbeniku, tj. svojevrsnom pregledu ekonomske historije, koji je napisala dr. Mira Kolar Dimitrijević.

Profesor Maticka u predočenom razgovoru kaže da je u historijskoj nauci ključno znati postaviti pravo pitanje. Nama se,

nakon čitanja ove korisne knjige u koju je uloženo mnogo truda, nameće niz pitanja koje je očigledno u ovom trenutku, nužno postaviti. Što je sa ekonomskom historijom Bosne i Hercegovine? Da li i mi ulažemo napore, *tragamo* i *pratimo* radove iz ekonomske historije i srodnih disciplina? Što je to naša historiografska baština, što su nama ostavile upokojene ili umirovljene generacije historičara? Kakva i kolika je bila prisutnost marksizma u historiografiji i koliko je on bio poticajan ili pak limitirajući za ekonomsku historiju? Ko su kod nas bile "jake noseće osobnosti" ekonomske historije, a ko su to danas i u kojim časopisima se objavljuju radovi ove poddiscipline? Kako i koliko se koristila kvantitativna metoda, tj. metoda statistike, ona deskriptivna ili pak inferencijalna statistika? Šta je to do sada napisano u Bosni i Hercegovini o privrednom razvoju gradova, sela ili pojedinih regija, institucijama poput štedionica, banaka, preduzeća, zanatsko-trgovačkim komorama, sjajmovima, trgovini, trgovištima, mjerama, zanatstvu, cehovima, *plavim kutama*, tj. radnicima, ali i radnicama, istaknutim poduzetnicima i stručnjacima, industriji, šumarstvu, poljoprivredi, rudarstvu, saobraćaju, veleposjedima, zadrugama, agrarnoj reformi i deagrarizaciji, nacionalizaciji, migracijama, kolonizaciji, nezaposlenosti,

utjecaju privrednog razvoja na višestruke demografske promjene, na transformaciju porodice i *poremećaje u hijerarhiji*, privrednim krizama i kratkoročnim ili dugoročnim razvojnim planovima kao i brojnim drugim temama koje nam pomažu da razumijemo ljudsko djelovanje, osnovnu dinamiku naše društvene zajednice i svakodnevni život pojedinca u bližoj ili daljoj prošlosti? Knjiga pred nama potiče i na ocjenu umješnosti i uspješnosti Instituta za istoriju radničkog pokreta (1959), danas Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu u povezivanju političke, ekonomske, socijalne i sindikalne problematike, a nužan radni zadatak bio bi popis i analiza članaka iz ekonomske historije na stranicama do sada objavljena 53 broja časopisa *Prilozi*. Na koncu, nameće se pitanje sistematičnog ulaganja u nauku i dalji razvoj ekonomske historije na početku 21. stoljeća, tj. pitanje institucionalnog okvira i stanja kadrova danas u Bosni i Hercegovini. Koliko poticajno na nas djeluje postojanje Društva za hrvatsku ekonomsku povijest u Zagrebu ili pak Centra za ekonomsku istoriju i Departmenta za ekonomsku istoriju i teoriju Instituta ekonomskih nauka u Beogradu?

Sapienti sat!

DŽENITA SARAČ RUJANAC